

GERHARD SEEWANN

A magyarországi németek történetének vázlatos áttekintése

A magyarországi német nemzetiség történetében a kezdetektől napjainkig az alábbi fő jellemzőket kell kiemelni:

A németek a magyar állam megalapítása óta jelen voltak és jelen vannak az országban. Mind a középkorban, mind pedig az újabb időkben a nyugati kultúra fontos közvetítőjének szerepét töltötték be, ezzel járulva hozzá Magyarország európaizálódásához és a nyugati-európai kultúrkörbe való beilleszkedéséhez. Ezt a szerepet az államalapító Szent Istvántól fogva mindig az államalkotó magyar nép kiemelkedő képviselőivel karöltve gyakorolták. A hosszú időn át békés és gyümölcsöző együttélésnek ez a több mint ezeréves folyamatossága a németeket a magyar történelem részeseivé tette.

A német telepések magyarországi megjelenése a X. századtól bizonyítható: Szent István király hitvese, Gizella bajor hercegnő német lovagok, papok és parasztok kíséretében jött az országba, akik jelenős részt vállaltak a kereszténység elterjesztésében, a központi királyi hatalom megszilárdításában, továbbá a nyugati minták alapján püspökségekre és vármegyékre épülő egyházi és világi közigazgatási struktúra létrehozásában. A településhatárok fokozatos kiterjesztésével a gyeplétszám addig lakatlan ütközőzónái betelepíthetővé váltak, amihez azonban nem volt elegendő számú magyar népesség. A politikai hatalom és a gazdasági jólét viszont soha nem a pusztá földterület birtoklásától, hanem a rendelkezésre álló munkaerőtől függ, amely megműveli a földet. Ez az alapszabály éppúgy érvényes volt már a középkor teljében, mint később, az újkor kezdetén is. Így a XII. század második felében II. Géza király uralkodása alatt felgyorsul a németek betelepítése, és a gyeplétszám kivált határvidékeken a XIII. század elejére kialakulnak az erdélyi és a szepességi szász települések. A XIII. század közepétől, válaszul a tatárjárásra, III. Béla és utódai számos erődített várost alapítottak, német városi jogokkal, köztük Budát és Pestet, továbbá, alsó- és felső-magyarországi bányavárosokat, amelyek a nemesfémek (arany és ezüst), valamint a réz kitermelésével hozzájárultak az ország gazdasági felvirágzásához, külkereskedelmükkel pedig elősegítették a természetes gazdálkodásból a pénzgazdálkodásba való átmenetet.

A körülbelül 1150-től 1350-ig tartó két középkori német telepítési hullám, majd a török kiűzése utáni betelepítések 1686-tól 1787-ig sok közös jegyet mutatnak: Egyrészt növelték a népsűrűséget és a lakosság lélekszámát, hogy intenzívebb földműveléssel, illetve a határokon átívelő kereskedelemmel és bányászattal jobban hasznosuljanak az ország természetes erőforrásait. Másrészt a németek, illetve más nyugat- és közép-európai bevándorlók (Franciaországból, Flandriából, Itáliából) új technológiákat és ismereteket hoztak magukkal az országba. A középkorból legfőképpen a mezőgazdasági technológiákat kell megemlíteni, mint például a kerekeken gördülő súlyos ekét, a vasboronát és a kaszát. A német bányászok a XIV. század második felétől kezdve

GERHARD SEEWANN (1944) tanszékvezető egyetemi tanár a Pécsi Tudományegyetemen.

a pumpa és a merítő kerék segítségével ismét üzembe tudták helyezni és modernizálták a régebbiről ismert, de a vízbetörések miatt időközben használhatatlanná vált bányákat. Az arany és ezüst ólommal való kinyerésének új eljárása, valamint a vas előállításának a Németországból és Itáliából Magyarországra hozott új technikája, a vashámorok és olvasztókohók alkalmazása nagyot lendített az érc- és fémfeldolgozáson, és mindez Magyarországot Európa egyik leggazdagabb országává tette. Hogy a technikai vívmányok mennyire megváltoztatták és megkönnyítették a mindennapi életet, azt a budai várhegyre vivő vízvezeték bizonyítja a legjobban, amelyet 1416-ban a Nürnbergből származó Hartmann Rotschmid készített. Az akkori idők technikai csodájának számító vízemelő berendezés falainak nyomai még ma is felismerhetők a Lánchídtól a Várhegyre vivő fogaskerekű sikló mellett.

A magyar királyok hívására az országba jött németek olyan ismereteket és tapasztalatokat is hoztak magukkal, amelyek a középkori Magyarország gazdasági és társadalmi életében teljesen új struktúrák alapjait fektették le. Ilyen volt a mezőgazdaságban a háromnyomásos rendszer, amely véget vetett a hasznos földterületen való addig szokásos rablógazdálkodásnak, és kiváltképp a gabonatermesztésben jelentősen megnövelte a terméshozamot. További rendkívül hatásos szocioökonómiai újítást jelentettek a városok és a Németországból átvett városi jog. Ezek által Magyarországon is érvényre jutottak az öngazgatás alkotmányos és jogi normái, a céhekben pedig a gazdasági tevékenység szabályozása, illetve szervezeti összefoglalása. A feudális szerkezetű agrártársadalom mellett a városok szabad tereket nyitottak, amelyek a délnémet, sziléziai és észak-itáliai városokkal folytatott, határokon átívelő külkereskedelmi kapcsolatok révén hozzájárultak az ország gazdasági fejlődéséhez.

Mind a középkori, mind az újkori országépítés két nagy korszaka szoros összefüggésben áll a közép-európai gabonaárak emelkedésével. Ez a viszonylag hosszan tartó középkori és XVIII. századi agrárkonjunktúra mindkét korszakban különösképpen kedvezett a német népességmozgásnak, és gazdasági motívumként annak legfőbb kiváltó oka lett. Hiszen a konjunktúra érékközösséget teremtett a telepések és a király, illetve a nemesi földbirtokosok között: mind a parasztok, mind a földesurak igyekeztek kihasználni a gabonakonjunktúrát, növelni a mezőgazdasági termelést, ami által pedig nőtt az adózás mértéke is. A telepéseket mindkét korszakban többéves adómentességgel, örökölhető földtulajdonnal, csökkentett bérleti terhekkel és nagyobb szabadsággal próbálták ösztönözni: a középkorban egyházi és világi önrendelkezéssel, az újkorban pedig szabad költözködési joggal. Mindezt a kivándorlók számára nyújtott, a gazdasági újrakezdéshez nélkülözhetetlen és egész Európában elterjedt indulási segélynek tekintették.

Míg a középkorban addig lakatlan és műveletlen, nagyrészt erdővel sűrűn borított területeket kellett kiirtani és fáradságos munkával termőre fordítani, addig a XVIII. században a török örökségével kellett megküzdeni. Ennek a korszaknak a demográfiai hatásait a régebbi szakirodalom nagyon egyoldalúan állította be. Eszerint a török néptelen, sivár, elpusztított területeket hagyott maga után. Ezt a máig makacsul élő sztereotípiát az újabb kutatások, többek között a fennmaradt török források alapján is, rég megcáfolták. Ma már tudjuk, hogy Magyarországnak a török idők végén megközelítőleg ugyanannyi lakosa volt, mint a 16. század elején, így Közép- és Nyugat-Európával ellentétben a népesség lélekszáma itt nem növekedett. A török hódoltsági

területek természetesen gyéribben lakottak voltak, és nyugati mércével mérve gazdaságilag is elmaradottabbak. Ami azonban a legfontosabb: ezeken a területeken erősen megváltozott a lakosság településstruktúrája és etnikai-felekezeti összetétele. Egyrészt az összlakosság nem magyar hányada, különösen a románoknak és délszlávoknak a XVI. század óta tartó erőteljes bevándorlásának következtében, meghaladta az 50 százalékos határt, másrészt a lakosság a folytonos háborúskodások miatt mobillá vált, és vagy a nagyobb városokba menekült, vagy a nehezen megközelíthető területekre húzódott vissza. Ez a mobilitás összefüggött a szintén mobilitáshoz kötött marhatartással, ami megfelelt a megszálló oszmán hatalom igényeinek is, hiszen annak katonái legfőképpen a juhok és szarvasmarhák húsát fogyasztották, nem pedig a kenyeret, mint a keresztény katonák. A földművelésre alkalmas termékeny síkságokat a lakosság biztonsági okokból jobbára elkerülte, és sokkal inkább a mocsaras folyópartokon, az erdő- és dombvidékeken húzta meg magát. Tehát a török háborúk befejezése, 1699, illetve 1718 után, a megváltozott biztonsági és gazdasági helyzet, de különösen a gabonakonjunktúra miatt, meg kellett változtatni a gazdaságot, a külterjes állattartásról áttérni a belterjes földművelésre, ami lényegesen magasabb profit elérésével is járt. Ezért a túlnyomórészt állattenyésztést folytató délszlávok a XVIII. század folyamán tömegesen kiszorultak korábbi lakhelyükről, és helyükre földművelő német parasztokat telepítettek, akik felszántották az addig parlagon heverő síkságokat, és a háromnyomásos gazdálkodás igényei szerint a falvak jellegét is gyökeresen megváltoztatták. Az addig elterjedt halmzafalu helyett megjelentek az egy- vagy többbutcás, gyakran négyzet alakú, a Bácskában és Bánátban a sakktabla formájú falvak, amelyeknek újonnan kimért, dűlőkre tagolt határai sok helyütt máig is fennmaradtak. A középkorban és XVIII. században a németek mellett a magyarok és más etnikai csoportok is részesei voltak a népességmozgásnak és ezáltal az ország újjáépítésének. Így a nyugatról behozott technikai, jogi és gazdasági újítások javára váltak az ország teljes népességének, amely a modernizálás irányába ható gazdasági és társadalmi újítások hatékony felhajtóerejéből nagy hasznot húzott. A XVIII. században a német telepesek újításként többek között meghonosították Magyarországon a gabona-váltógazdálkodást, a súlyos vaskét, a trágyázást, az istálló állattartást és új kultúrnövények termesztését (kapásnövények, takarmányszerpa, káposzta, krumpli, dohány). A telepesek anyagilag sem jöttek üres kézzel, hiszen az egyes családok százötventől kétszáz forintig terjedő vagy még magasabb indulótőkéje, továbbá a régi hazából kapott örökségek nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy gazdaságilag többnyire gyorsan lábra kapjanak, és három-négy nemzedéken belül szerény jólétet teremtsenek. A jobbágyok közömbösségével és azzal a környezettel szemben, amelyet a korabeli mezőgazdaság bírálói, mint például Tessedik Sámuel (1742–1820) vagy Berzeviczy Gergely (1763–1822), pellengérré állítottak és küzdöttek ellene, a német telepesek teljesítmény- és piacorientáltak voltak. Kosáry Domokos szerint a hazuról hozott árutermelő gazdaság tapasztalatait egy olyan országba ültették át, amelyet addig az önellátó gazdaság jellemezett, miközben a német telepesek arra törekedtek, hogy mezőgazdasági termékeik egy részét a piacon értékesítve az abból nyert hasznot föld és telek szerzésébe fektessék. Mária Terézia parasztvédő programja, amelyet a történelemtudomány az urbárium fogalmával jelöl (urberes latinul rendezés) és II. József még ennél is tovább mutató, a parasztság teljes felszabadítását célzó törvényei (különösen a jobbágyok mezőgazdasági termékeire vonatkozó földesúri

elővásárlási jog eltörlése) szisztematikusan támogatni igyekeztek ezeket a piacgazdasági törekvéseket, és keretfeltételeket teremtettek hozzájuk.

Az árutermelő gazdaság és az azon nyugvó tőkefelhalmozás, továbbá az a sajátos német öröklődési jog, hogy csak a legidősebb fiú örökölhette a szülői parasztgazdaságot a hozzá tartozó összes földdel együtt, olyan történelmi folyamathoz vezetett, amely már a XVIII. század második felében elkezdődött, majd a XIX. század fő jellemzője lett, és egyre gyengülő formában egészen a második világháború kezdetéig tartott. A fiatalabb fiúk a kifizetett örökséggel vagy parasztgazdaságot próbáltak alapítani a szülőhelyükkel szomszédos falvakban (horizontális mobilitás), vagy tanítónak, papnak, orvosnak tanulva, illetve más szabad pályát választva a városban társadalmilag felemelkedtek (vertikális mobilitás). A horizontális mobilitás formájában történő migráció, azaz a testvértelepülések alapítása vagy az idegen etnikumú falvakba való költözés, jellemző folyamat volt a németek XIX. századi történelmében. A pécsi városi orvos, Miksa Höbbling¹ így írja le ennek a folyamatnak a dinamikáját a Baranya vármegyéről 1845-ben megjelent monográfiájában: „A német népesség itt gyarapszik a legerőteljesebben, noha helyzetük javítására évről évre sokan más községbe költöznek. Ugyanis két gazda, vagyis két fivér csak ritkán marad meg ugyanabban a házban. Az örökrészükkel sem érik be soha, hanem mind a paraszt, mind a zsellér, de még a bérlő is földet vesznek ki, még a termés felének árán is.”

Höbbling, akárcsak a pécsi városi plébános, Michael Haas² Schwäbische Türkei (sváb Törökországnak) nevezi Mohács két körzetét és Baranyavárat, amelyek különösen sokat szenvedtek a török uralom alatt, és ahol a XIX. század elején már különösen feltűnőek voltak a német telepések tevékenységének eredményei a dűlősítésben, a földművelésben, a szőlő- és gyümölcsstermesztés terméshozamaiban, valamint a falvak és kisvárosok újjáépítésében. Ugyanez vonatkozik a Bácskára és Bánátra is. A paraszti magángazdaságok Höbbling vázolta és természetesen a munkateljesítmény emelkedését, valamint az innovatív fejlesztést előfeltételező fokozatos expanziója, más szóval a saját lakóterület állandó bővülésének folyamata kifelé erősen elhatárolódott. Amint az a regionális jellemzők alapján megállapítható, a XIX. század folyamán a települések közötti migráció és a saját csoport ezzel járó kifelé való elhatárolódása voltak az identitás- és csoportképzés elemei. Ez eredményezte a regionális identitástudatot: „Bánáti vagyok, parasztgazda vagyok a Swäbische Türkeiből” – hangoztatták büszkén.

A svábok alkotta világban új minőség jelent meg, amely az etnikumok közötti adásra és vételre, a kölcsönös asszimilációra és kulturális kiegyenlítésre épült. Gazdasági szempontból ez a munka- és piaci viszonyok finom szövésű hálózatának kiépülését jelenti, kulturális szempontból pedig közös szokások, például a búcsújárások kialakulását és ápolását, valamint az anyagi és szellemi kulturális javak, a viselet, a bútor, a népköltészet, a népdal etnikumok közötti cseréjét, amit elősegített a gyerekcseré, amelynek során a sváb gyerek egy magyar parasztháznál magyarul, a magyar pedig ugyanígy németül tanult. Ennek előfeltétele a szomszéd etnikai mássága, valamint az ebből fakadó eltérő életfelfogások és szokások iránti kölcsönös tisztelet volt.

¹ Höbbling Miksa: *Baranya vármegyének orvosi helyirata*. Pécsset, 1845, 85f.

² Haas Mihály: *Emlékirat, mellyel a Pécsset MDCCCXLV. aug. elején összegyűlt magyar orvosok és természetvizsgálóknak kedveskedik...* Pécsset, 1845, 52.

Hogy ez a toleráns alapmagatartás milyen mélyen beleivódott a Kárpát-medence népdalaiba, arra nem más, mint maga Bartók Béla³ mutatott rá, amikor megállapítja: „A parasztnál nincs, és soha nem is volt nyoma semmiféle acsarkodásnak a más népekkel szemben. Békességben élnek egymás mellett, mindenki a maga nyelvét beszéli, a maga szokásait tartja, és teljesen természetesnek találja, hogy más ajkú szomszédja is éppen így tesz. Ennek legmeggyőzőbb bizonyítéka a néplélek tükre: a lírai népdalok szövege. Ezekben alig található ellenséges érzület az idegen nemzetiségek iránt... A parasztok között békesség uralkodik. A más fajtájú emberek iránti gyűlölködést csak a magasabb körökben terjesztik.”

Vajon mire gondolt Bartók Béla ezzel az utolsó mondatával? Minden bizonnyal olyan jelenségekre, amelyek most további vizsgálódásaink középpontjába kerülnek.

Ezt a zárt, politikamentes paraszti, falusi világot azonban a XIX. század vége felé, legkésőbb az első világháborúban és annak következményeiként feltörték, és fokozatosan feldúlták békéjét. Ebben több olyan történelmi folyamat játszott közre, amelyek már a XIX. század elején megjelentek a városokban és a városi polgárság köreiben, ám a vidéket csak később érték el. Ezek között az első a nemzetváltás folyamata volt, amely 1848-ban, illetve 1867-ben a nemzetállam megteremtésével zárult. A magyar államvezetés arra törekedett, hogy a közigazgatást etnikailag homogenizálja és egységesítse. Ezt első lépésben a nyelv eszközével próbálta elérni, amikor a nyelv a nemzet szimbólumává vált (nyelvében él a nemzet). Ennek jegyében a XIX. század elejétől fogva állandóan növekvő asszimilációs nyomást gyakoroltak a kisebbségekre. A nyelvi nacionalizmus az államapparátus segítségével egyre inkább tért hódított, és elérte az iskolákat is, ahonnan egyre inkább kiszorította a kisebbségi nyelveket. 1867-től 1910-ig, Erdélyt nem számítva, Magyarországon ennek a folyamatnak a német iskolák 90%-a esik áldozatul. Az asszimilációs nyomás a kultúrát, valamint a közéletet és a nyilvános párbeszéd eszközét, a sajtót sem kerülte el, a századforduló körül és azt követően pedig már a családokat is elérte, amelyek rákényszerültek nevük magyarosítására.

Ebben az időszakban az eredetileg német polgárság, amely a XV. és a XIX. század között a nyugati szellemi áramlatok (így például a reformáció és felvilágosodás) magyarországi közvetítőjének szerepét vállalta – gazdasági okokból nem tudott ellenállni annak a kezegetető ajánlatnak, hogy asszimilációval felemelkedhet az új magyar nemzetállam középosztályához. Végző soron ez vonatkozott a zsidóságra is.

Az egész gazdaságot és társadalmat érintő változások, például az urbanizáció és az iparosodás, kiváltképp pedig a vasútépítéssel létrejött infrastruktúra, a XIX. század utolsó harmadában felbontották az addig zárt falusi közösségeket, és az első világháború előestéjén, majd a háború alatt először társadalmi mobilitáshoz vezettek (vidékről a városba vándorlás), majd politikailag is mobilizálódott az agrárlakosság. Ez a folyamat etnikai törésvonalak mentén zajlott, és Szent István birodalmának összeomlása után hamarosan politikai radikalizmusba torkollott.

Amíg azonban a magyar királyság fennállt, német lakói hűségesen kitartottak a szent korona birodalma mellett, amelynek állampatriotizmusuk jegyében mindig is részeként tekintették magukat. Adam Müller-Gutterbrunn,⁴ aki már akkoriban is nagyon kriti-

³ Bartók, Béla: *Weg und Werk*. Schriften und Briefe. Leipzig, 1957, 205.

⁴ Müller-Gutterbrunn, Adam: *Német gondok Magyarországon*. Tanulmányok és vallomások. Bécs, 1918, 156.

kusan kommentálta a magyar nemzetiségi politikát, az első világháború közepén, egész pontosan 1916-ban erről az alábbiakat írja: „A magyarországi svábok mind szeretik ezt a hazát, és hűségesek maradnak hozzá. Tisztelik az igazi magyar erényeit, és nem vitatják tőle az ország politikai vezetésének jogát. Panaszaik egyetlen követelésben csúcsosodnak ki: el a kezekkel népiségünköt! Mint apáink, mi is németként akarunk magyarok maradni.”

Mikor 1918-ban szétesett a Monarchia, és a német lakta területeket az utódállamok határai szétszabdalták, a szétszakítottaságból egy régiókat átívelő, új, immár országos csoporttudat nőtt ki, amely kezdetben az új államhatárokat tekintette támpontnak, néhány évvel később azonban már a minden határon átívelő német népközösség eszméjét. Az 1914-ig uralkodó magyarországi német identitás állampatrióta, hungarus tudatú, hagyományos típusához, amelynek társadalmi formája a falusi közösségben öltött testet, a népcsoportok szervezeti formájában megjelenő német népi identitás típusa társult. A hagyományos és a radikális irányzat vetélkedése az 1930-as években megosztotta a családokat, faluközösségeket, sőt az egész magyarországi németiséget, és az etnikumon belüli heves összetűzéseket váltott ki.

A népközösség eszméje arra épült, hogy a németek egy olyan nagycsoport tagjai, amely minden német lakta területet egy biológiai értelemben vett egységbe kovácsol Németországgal. És most jött el az ideje annak, hogy ezt az eszmét bármilyen formában is, de meg kell valósítani. Ahogy azt Bibó István érzékletesen leírja, ez a folyamat részben védekezés is volt az államalkotó népeknek azzal a türelmetlenségével és sovinizmusával szemben, amely német kisebbségeinek se az öngazgatáshoz, se az iskolához való jogát nem ismerte el. A diszkriminációra és elnyomásra irányuló magyar nemzetiségi politika a német kisebbség politikai radikalizálódásához vezetett. Horthy kormányzó mind autokratikusabbá váló rendszerével a kompromisszum útján való megegyezés nem volt lehetséges, amire pedig Jakob Bleyer, a magyarországi németek elismert vezetője több mint egy évtizeden át törekedett az általa 1921-ben létrehozott *Sonntagsblatt* hasábjain, és az 1923-ban alapított Ungarndeutscher Volksbildungsverein (Magyarországi Németek Népoktatási Egyesülete) keretein belül. Így Bleyer ebből a teljesen kilátástalan helyzetből a német birodalomhoz fűződő kapcsolatainak szorosabbá tételével próbált kiutat találni. Fontos kiemelni, hogy ez a váltás Budapestről Berlinbe semmilyen összefüggésben nem állt a nemzetszocializmussal, mert Jakob Bleyer még annak németországi hatalomra kerülése előtt, egész pontosan 1932 nyarán szánta rá magát a német orientációra. Döntése sokkal inkább a türelmetlen és kompromisszumra képtelen magyar nemzetiségi politikával függ össze. Ezért Bleyer és utóda, Franz Basch, noha kétségeik voltak az általuk kezdeményezett konfrontációs irányzat felől, arra kényszerültek, hogy a német birodalomnak mint a német kisebbség védelmezőjének közbenjárását kérjék Budapesten.

Am ezt a népközösségi irányzatot felhasználva 1937-től kezdve Berlin megvalósította a német népcsoportok hatalmi eszközként való alkalmazását. A harmadik birodalom hatalmi terjeszkedésre épülő politikája az általa keresztülvitt népcsoportrendelet, az 1940. augusztus 31-én hozott, a második bécsi egyeztetett bizottsági határozathoz közvetlenül kapcsolódó kétoldali népcsoportszerződés alapján és keretein belül bontakoztatta ki teljes pusztító hatalmát. Most már nem az etnikumok közötti együttélésről és három évszázad hagyományainak megőrzéséről volt szó, hanem sokkal inkább

szegregációról, és disszimilációról, saját, népinek definiált, a kirekesztés igényével fellépő „élettérről”, amelyet társadalmilag a nőegyletekkel, ifjúsági szövetségekkel, SS-toborzásokkal szigorúan megszervezték, és amely mind gazdaságilag, mind politikailag Németország felé fordult. Ennek a hatalomnak a reprezentánsai és az általuk vezetett, 1938-ban alapított, 1940-től pedig ideológiailag teljesen uniformizált Magyarországi Németek Népi Szövetsége (Volksbund der Deutschen in Ungarn) a nemzetszocializmusra jellemző hatalmi göggel még azt is megmondták, hogy ki számít igazi németnek és ki nem. A harmadik birodalom összeomlása után ez a politikai tévút a kelet-európai és magyarországi németek meneküléséhez, elűzéséhez, kollektív és ezáltal jogtalan üldözéséhez vezetett, miközben sok minden elpusztult abból, amit évszázadok alatt felépítettek.

A magyarországi németek számára még be sem fejeződött a második világháború, amikor elkezdődött megpróbáltatásuk minden bizonnyal legszörnyűbb időszaka. A Vörös Hadsereg, amely 1944 októberétől szállta meg Magyarországot, már ekkor megkezdte a német nevű emberek szovjet kényszermunkába való hurcolását. Ezek száma 1945 tavaszáig számos magyarral együtt elérte a hatvanezretet, és 1949-ig csak kétharmaduk tért vissza. Még nagyobb katasztrófát jelentett azonban a szülőföld elvesztése, a németek Magyarországról való kiűzése. 1945. május 26-án a magyar kormány felkérte a győztes hatalmakat, hogy járuljanak hozzá az összes magyarországi német kiűzéséhez. Ezt 1945. augusztus másodikán, a potsdami szerződés keretében hagyták jóvá. A december 22-ei kormányhatározattal és az ennek megfelelő 1945. december 29-ei rendelettel a kollektív bűnösség elve alapján eldöntötték a németek Magyarországról való „kitelepítését”. A döntés mindenkire vonatkozott, aki az 1941-es népszámláláskor német nemzetiségűnek és német anyanyelvűnek vallotta magát. A német paraszt és a német polgár bűnbakja lett annak a politikai elitnek, amely saját országának németjeire próbálta hárítani a harmadik birodalommal való együttműködésének felelősségét. A „svábokat” fasizmussal vádolták, akik vállalták Hitler ötödik hadosztályának és szálláscsinálójának szerepét, ezekkel az érvekkel egységesen és kollektíven őket téve felelőssé a második világháború tragédiájáért. Holott az igazi bűnösök, a kollaboránsok ekkor már rég elmenekültek az országból. Az ő számukat a családtagokkal együtt kereken harmincezerre becsülik. A magyar társadalomnak csak néhány jeles alakja volt elég bátor, hogy felemelje szavát a „kitelepítések” ellen. Köztük volt az akkori evangélikus püspök, Ordass Lajos, aki így ítélte el ezt az eljárást: „fasiszta módszerekre emlékeztető népszerűcsere, a magyar nemzet öngyilkos lépése, amelyet ha végrehajtanak, mi magunk fogyatkozunk meg számban és erőben”. Az Ordass által használt népszerűcsere fogalma egy egész fontos összefüggésre utal, amelyet Erdei Ferenc belügyminiszter már 1945 májusában szóba hozott, miszerint „a sváb kérdés átfogó megoldása tulajdonképpen azért vált akuttá, mert a határokon túlról jött magyar népszerűséget el kell helyezni, Magyarország túlnépesedett mezőgazdasági vidékeinek szegényparasztságát pedig áttelepítéssel földhöz kell juttatni”. Ezzel függ össze a magyarországi németek kiűzésének egy másik oka, mégpedig a németek tulajdonának újraelosztása az alföldi telepések, illetve a felvidéki és vajdasági menekültek között. A gyakorlatban ez azt jelentette, hogy helyben, a német falvakban legfőképpen azoknak a családoknak a neve került a kitelepítendőek listájára, akiknek házuk, portájuk, vagyis az újraelosztás szempontjából hasznos tulajdonuk volt. Így aztán 220 000 német-

nek mennie kellett, és körülbelül ugyanennyi maradhatott, mert elég szegények voltak, vagy pedig még idejében a városba menekültek, hogy munkásként bányákban, üzemekben húzzák meg magukat. A 250 éve Magyarországon élő németek elvesztették hasznosítható földjeik és lakóingatlanaik háromnegyed részét. 1946 januárja és november között 120 000 embert űztek el vasúton Magyarországról az amerikai megszállási övezetbe, Baden-Württembergbe, Bajorországba és Hessenbe, 1947 augusztusa és 1948 júniusa között pedig újabb ötvenezret a szovjet megszállási övezetbe. XVIII. századi letelepülésük óta alighanem az 1945–48 közötti esztendőik voltak a legsúlyosabbak a magyarországi németek történetében. Az elűzés, az azzal járó jogfosztás, kisajátítás, diszkrimináció és demoralizálás a legtöbb faluban és városban teljesen szétrombolta az etnikai együttélés hagyományos formáit. Ennek a cezúrának nemcsak a németekre, de a magyarokra is gyakorolt hosszú távú gazdasági és társadalmi hatásait máig alig kutatják. Pedig a németek jogfosztása és kisemmizése csak előjátéka volt a magyar nép jogfosztásának és kisemmizésének a kommunista uralom éveiben 1949-től 1989-ig. A németeken próbálták ki mindazt, amit kis idő elteltével az egész magyar nemzetnek el kellett szenvednie, beleértve az elűzetést is, amelyhez hasonlóan sok határon túl élő magyar is áldozatul esett részint ugyanabban az időben.

Az elűzetés traumája sokáig tartott, mind az elűzöttek körében, akiknek Németországban új szülőföldet – mind pedig azok között, akik bár régi hazájukban maradhattak, de mégis teljesen új egzisztenciát – kellett teremteniük. Ez sok családnak sikerült is, amelyek néhány év után gyakran vissza tudták szerezni szülőházukat. Köztük több mint tízezer olyanok is voltak, akik kitelepítésük után néhány nappal vagy hónappal „visszamenekültek” régi szülőföldjükre, mert meg voltak győződve róla, hogy nem Németországba, hanem Magyarországhoz tartoznak. Az egypártrendszerű kommunista diktatúrában teremtett új struktúrák minden etnikai jellegű hagyományával együtt teljesen megsemmisítették az elavult agrártársadalmat. Nemcsak a státusvesztés, az önálló paraszti létből az alkalmazott vagy a termelőszövetkezeti tag szintjére való lecsúszás, hanem sokkal inkább az új munkakörnyezethez, a munkahelyként egyre kevesebbet érő falu helyett az iparosodott és felértékelődött városhoz való kényszerű alkalmazkodás vezetett az etnikai identitás elvesztéséhez és a nyelvi asszimilációhoz, amely még a falvakban is elfeledtette a munkába járó szülői generációval és gyermekeivel a német anyanyelvet. A magyarországi németek 1945-ben nemcsak megszakított, de alapjaiban lerombolt csoportképzési folyamata 1950 óta, amikor feloldották jogi diszkriminációjukat, nem jutott túl a diktatúra által vezérelt, meglehetősen gyatra kezdeményezéseken. Az a hosszú évtizedek óta tartó állapot, amelyben csupán potenciális csoportként be kell érni az informális és magánszférába visszazorított és állandóan megkérdőjelezett közösségi léttel, a magyarországi németiség egyik legszembevetőbb jellemzője maradt a szocialista rendszerben.

A magyar nemzetiségi politika folytonosságaként az asszimilációs alaptendencia fennmaradt a pártállamban is, amely a rendelkezésére álló hatalmi potenciált arra használta, hogy a kisebbségeket beépítse a társadalmilag homogenizált és uniformizált munka társadalmába, és „szövetségi” politikájának keretében hatalmának konszolidációjára vesse be őket. Az integráció és asszimiláció feszültségmezőjében így keletkezett ellentmondásokat (a pártlózong ekként hangzott: integráció igen, asszimiláció nem!), a partikuláris csoportérdekeknek és a központilag irányított rendszerpolitikának az

ellentéit azonban nem lehetett feloldani. Ennek az a pártdogma is ellentmondott, miszerint a szocialista társadalomban a nemzeti, illetve nemzetiségi kérdések egyaránt automatikusan megoldódnak, és ezáltal végérvényesen eltűnnek. Akkor pedig minek erőltetni a kisebbségek kultúrájának és nyelvének támogatását? Csak 1968-ban kerekedett felül az a felismerés, hogy ez az automatizmus illúzió, és hogy a szocializmusban is szükség van nemzetiségi politikára és azzal együtt tanácsadó intézményekre. Ám testületeivel ez a politika is elsősorban a párt érdekeit és a kisebbségek ellenőrzését szolgálta, és csak másodsorban az érdekek kiegyenlítését, ami a kisebbségi kultúra támogatásában testesült meg, mert az legfőképpen a folklór területeire korlátozva veszélytelennek számított. Az 1950 és 1983 közötti hosszú időszak végén Aczél György kinyilvánította a magyarországi németek rehabilitációját, akik addigra nyelvi- és társadalmilag oly mértékben asszimilálódtak, hogy az 1980-as évek elejére az iskola elkezdéskor már csak minden tizedik német gyereknek volt német nyelvismerete. 1989-től, a rendszerváltást követő két évtizedben, az oktatásügyben történt jelentős befektetések ellenére sem sikerült megállítani ezt az asszimilációs folyamatot, így elsősorban a fiatal nemzedékek az etnikai csoporthoz való tartozásukat már nem kötik össze a német nyelv ismeretével és használatával. ◀

Fordította Ircsik Vilmos

Simonyi Emő: A kék oroslán (olajfestmény)